

Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve *Semaî Müennesler* Adlı Risalesi

Öz: Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî (ö. H. 1043) Halvetî Tarikatı şeyhlerindedir. Bu çalışma, Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî'nin *Semaî Müennesler* adlı risalesinin edisyon kritiğini içermektedir. Hakiki olmayan müennes isimlerin kurlsız olanlarına "semaî müennes" denir. Bu isimler, duyma yolu ile öğrenilirler. Ahmed Rumî de öğrenilmelerini kolaylaştırmak için semaî müennesler hakkında bir risale kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: Semaî Müennes, Ahmed Rumi, Tahkik.

Ahmed Rumi Akhisari Saruhani and His Pamphlet Named as *Semaî Muennesler*

Abstract: Ahmad Rumi Akhisari Saruhani (d. H. 1043) was one of the sheikhs of Halvati sect. This study contains the editorial critique of Ahmad Rumi Akhisari Saruhani's pamphlet named as *Semaî Muennesler*. Irregular feminine words which are not feminine in real called "*samaî moannath*" (auditory feminine words). These names are learned through hearing. Considering the importance of the subject, Ahmad Rumi draft a pamphlet on "*samaî moannath*" to make easier their learning.

Keywords: Samaî Moannath, Ahmad Rumi, Edition Critique.

أحمد رومي آقحصاري صاروخاني ورسالته المسماة «سماعي مؤنثلر»

ملخص: أحمد رومي آقحصاري صاروخاني (و. ١٠٤٣ هـ) كان واحدا من شيوخ الطريقة الخالوتية. تحتوي هذه الدراسة على تحقيق الرسالة أحمد الرومي آقحصاري صاروخاني المسماة "سماعي مؤنثلر". تسمى الأسماء المؤنثة التي هي مؤنث غير حقيقي بالمؤنث السماعي؛ لأنها تُعرف بالسمع؛ ولا سبيل إلى حصرها بقواعد وقوالب. كتب أحمد رومي رسالة لتسهيل دراستها الكلمات المفتاحية: المؤنث السماعي، أحمد رومي، تحقيق.

Giriş

Bir dili öğrenmenin çeşitli zorlukları vardır. Bunlardan biri de, kuralsız olan konularla ilgili zorluktur. Kendisiyle ilgili dilbilimsel kural bulunmayan konular aşinalık kazanmak sûreti ile öğrenilmeye çalışılır. Çalışmamızda sunduğumuz Ahmed Rumî Akhîsarî Saruhanî'nin *Semaî Müennesler* risalesi de böyle bir konuya aittir. Hakiki olmayan müennes isimler içinde herhangi bir kıyasa/kurala tabi olmayan isimlere "semaî müennes" isimler denir.

Risalenin müellifi Halvetî Tarikatı'nda şeyhlik makamında bulunan, hadis, fıkıh ve tefsir alanlarından eserler kaleme alan Ahmed Rumî Akhîsarî Saruhanî'dir. Ahmed Rumî, hadis derlemesi ve yayınladığı bazı risaleleri ile (örneğin Duhâniye Risalesi) insanları yanlış inanç ve davranışlardan sakındırmaya çalışmış dikkate değer bir şahsiyettir.

Çalışmamıza konu olan risale, semaî müennes konusu ile ilgili öz bir sözlük mahiyetindedir. Müellif risalede manası kapalı olan bazı kelimelerin anlamlarını vermiştir. Bu çalışmadaki amacımız, risalenin müellifini tanıtmak ve risaleyi ilgili okuyuculara ulaştırarak gün yüzüne çıkarmaktır.

1. Semaî Müennes İsimler

Bilindiği üzere isimler cins bakımından müzekker ve müennes olmak üzere ikiye ayrılırlar. İçinde lafzî veya takdirî olarak müenneslik alameti olan isimlere "müennes isim" denir. Müennesler hakiki ve hakiki olmayan (mecazi) olmak üzere iki ana başlık altında toplanırlar. Hakiki müennes isimler, müzekker bir çifti olanlardır. Böyle bir çifte sahip olmayanlara ise "mecazi müennes" denir.

Mecazi müennes isimler de iki gruba ayrılırlar. Bu gruptan ilki kıyasî olanlardan oluşur. İsim lafzî bir müenneslik alameti taşıyor ise bu gruba dâhildir. Müenneslik alameti isim içerisinde bulunmuyor ve müennesliği takdirî ise o isim ikinci grup olan kıyasî olmayan müennes bir isimdir.¹ Kıyas ile belirlenemeyecek müennes isimlerin hangi isimler olduğunu öğrenmenin yolları bellidir. Arap dilinden ve delil olabilecek malzemelerden kanıtlarla müennes oldukları anlaşılabilir. Sonuç olarak böyle isimlerin müenneslikleri duyma vasıtası ile öğrenildiği için kıyasî olmayan gayr-i hakiki müennes isimler, "semaî müennes" olarak da isimlendirilirler.

1 İbnü'l-Enbarî, *el-Bulga fi'l-Fark beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, Tahkik eden: Ramazan Abdü't-Tevvâb, (Kahire: Daru'l-Kutub, 1970), 63-83; Abdurrahim Şenocak, *Arap Dilinde Erillik Dişillik (Müzekker Müennes)*, (İzmir: Bilimadamı Yayınları, 2007), 50-60.

2. Ahmed Rumi Akhisarî Saruhanî

2.1. Hayatı

Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda çelişkili ve yetersiz bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda müellif H. 750'de vefat eden Ahmed Rumî ile karıştırılmaktadır.²

Tahkike konu olan risalenin müellifinin adı kaynaklarda Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî,³ Ahmed b. Muhammed el-Akhisarî⁴ olarak geçmektedir. Ahmed Rumî olarak da bilinir. Fikhî mezhep olarak hanefidir. Halveti şeyhlerinden olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁵ Fakat müellifi, selefi bir yapı içerisinde düşünen görüşler de mevcuttur. Yahya Michot, müellifin *Duhâniye* adlı eseri üzerine yaptığı çalışmasında Ahmed Rumî'nin aslen selefi görüşte olduğunu ileri sürer. Bunu temellendirirken eserlerinden yola çıkar. İbn Teymiye ve İmam Birgivi'ye olan atıfları ve bazı risalelerinin toplumdaki bidatlere karşı olması, ayrıca hadis derlemesinin başında kitabının amacını, insanların yanlış inançlardan kurtarılması olduğunu belirtmesi gibi karineler, kendisinin böyle bir yapı içerisinde ele alınmasına sebebiyet vermiştir.⁶ Buna karşın tasavvuf ile ilgili eserlerinin var olması da kendisinin bidatlarla mücadele eden bir tasavvuf erbabı olduğunu göstermektedir.

Ahmed Rumî'nin doğum tarihi kaynaklarda geçmemektedir; ancak Akhisar'da doğduğu,⁷ Akhisar'da yaşadığı ve orada H. 1043 tarihinde vefat ettiği belirtilmiştir. Kabri Uzuntaş Mezarlığı'ndadır.⁸

Kendisi ile karıştırıldığı Ahmed Rumi gibi onun da Hintli Müslümanlar ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağ, onun hadis derlemesi olan *Mecalis* adlı eserinin Urducaya tercüme edilmesinden kaynaklanmıştır.⁹

2 Tahsin Yazıcı, "Ahmed Rumi," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), II, 131-132.

3 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1333), 26.

4 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (Şam: İhya-i Turas, 1957), 157; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, (İstanbul: MEB, 1951), 224.

5 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 26; Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 157; Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 224.

6 Yahya Michot, *Tütün İçmek Haram mıdır?*, çev. Ayşen Andol ve Mehmet Yavuz, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 15-20; Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler," *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 2 (1977): 161.

7 Bursalı Mehmet Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, (İzmir: Keleşyan Matbaası, H. 1324), 8. Kıbrıs'ın fethinden sonra Anadolu'ya geldiği ve çocuk yaşta Müslüman olduğu Yahya Michot'un eserinde geçmektedir. Yahya Michot, *Tütün İçmek Haram mıdır?*, 15.

8 Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 157; Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 224. Osmanlı Müellifleri'nde bu tarih H. 1041 olarak geçmektedir; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 26.

9 Yahya Michot, *Tütün İçmek Haram mıdır?*, 16-17.

2.2. Eserleri

Eserlerinden bazıları şunlardır:

Mecalisü'l-Ebrar ve Mesaliku'l-Ahyar: İmam Ferrâ el-Begavî'nin (ö. H. 516) *Mesâhîbu's-Sünne*¹⁰ adlı eserinden seçilen 100 hadisin şerhini ihtiva etmektedir.¹¹

Haşiye ala Tefsiri Ebussuud: Ebussuud tefsirinin Rum ve Duhan sureleri arasındaki bölümü ile ilgili yazılmış açıklamalardır.

Şerhu Dürri'l-Yetim mine't-Tecvid: İmam Birgivi'nin tecvid ile ilgili eserinin açıklamasıdır.

Er-Risaletü'd-Duhaniye: Tütün içmenin fıkıh bağlamında değerlendirilmesi ile ilgili yazılmış bir eserdir.¹²

Semaî Müennesler: Konu edindiğimiz risaledir. Hakkında sonraki bölümlerde detaylı bir açıklama yapılacaktır.

3. Semaî Müennesler Risalesi

Ahmed Rumî'nin eserlerini dikkatle incelediğimiz zaman onun insanları yanlış inançlardan uzaklaştırmak isteyen bir müellif olduğunu görebiliyoruz. Semaî Müennes konusu da Arapça öğrenmek isteyenlere kılavuzluk edilmesi gereken bir konu olduğu için müellif bu isimlerin öğrenilmesini ve ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla böyle bir risale kaleme almış olabilir.

Bizim bu risaleyi ele almaktaki hedefimiz, mutasavvıf ve bidat karşıtı kişiliği ile öne çıkan Ahmed Rumî'nin *Semaî Müennesler* adlı risalesinin akademik neşrini yapmaktır. Böylece bu konu hakkında manzum ve mensur yazılan diğer eserler ile kıyaslama imkânı doğacak ve araştırma yapanlara bir kaynak daha sunulabilecektir.

3.1. Risalenin Adı ve Tavsihi

Semaî Müennesler risalesinin iki nüshasına ulaşabildik. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshası H. 1076¹³ tarihinde, diğer Manisa İl Halk

10 İbrahim Hatiboğlu, "Mesâhîbu's-Sünne," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 258-260.

11 Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler," 15.

12 Bu eser, Yahya Michot tarafından tahkik edilip yayınlanmış ve sonradan Türkçeye çevrilmiştir. Bkz: Yahya Michot, *Tütün İçmek Haram mıdır?*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015).

13 İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, 07 Tekeli 576/2, 66a-b.

Kütüphanesi'nde bulunan nüshası ise H. 1250¹⁴ senesinde istinsah edilmiştir. İkisinin de müstensihleri belli değildir. İki kayıtta da risale *el-Müennesat* ismi ile geçmiştir. Fakat biz eski nüsha üzerinde bulunan Osmanlıca terkip halindeki farklı bir şekilde yazılmış olan "*Semaî Müennesler*" ismini tercih ettik. Söylediklerimizin bu isimlendirme de yeterli bir sebep olmayacağını takdir ederek, kayıtlarda bulunan ismin konuyu tam yansıtmadığını ve yazarın biyografilerinde eserin adının geçmediğini göz önünde bulundurarak -farklı bir yazı ile yazılmış olsa dahi- el yazmasında var olduğu için esere bu ismi uygun gördük.

Başka bir konu ise ele aldığımız risale ile benzeşen Muhammed b. Eyyüb el-Karaâğâcî'nin (ö. H. 1290) *Risaletü Müennes Semaî*¹⁵ adlı eseridir. Ele aldığımız Ahmed Rumî'nin eserine kıyasla epeyce uzun olan risale, Ali Ahmed eş-Şerif ve Ahmed Zühayr er-Rahahleh tarafından tahkik edilmiş olup iki kısım halinde makale olarak neşredilmiştir.¹⁶ Bu iki esere bakıldığında benzerlik göze çarpmaktadır. Makalemizin konusu olan *Semaî Müennesler* risalesi müellifi Ahmed Rumî ile el-Karaâğâcî'nin vefat tarihleri ve el-yazmalarının istinsah tarihleri kıyaslandığında Ahmed Rumî'nin vefat tarihi ve eserinin istinsah tarihi daha evveldir. Bu veriler ışığında, *Risaletü Müennes Semaî* adlı esere Ahmed Rumî'nin *Semaî Müennesler* eserinin kaynaklık etme ihtimali düşünülebilir. Fakat Karaâğâcî'nin eseri içerisinde böyle bir bilgi mevcut değildir.

3.2. Müellife Nisbeti

Terâcim ve tabakat kitaplarında müellif hakkında bulunan bilgilerin içerisinde bu risalesinden bahsedilmemiştir. En eski tarihli istinsah edilen nüshanın sonunda müellifin adı zikredilmiştir. Eser, bu vesileyle Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî'yle ilişkilendirilmiştir.

3.3. Eserin Muhtevası ve Yöntemi

Eser, öncelikle semaî müennesler hakkında genel bilgi sunmaktadır. Buna ilaveten alfabetik şekilde semaî müennes olan isimleri zikretmiştir. Burada Manisa İl

14 Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 HK 1380/2, 84b-85a.

15 İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, H. 1320, 4vr.

16 Ali Ahmed eş-Şerif ve Ahmed Zühayr er-Rahahleh, el-Cüz'ü'l-evvel min mahtûta "*Risaletü Müennes Semaî*" li-Muhammed b. Eyyüb el-Karaâğâcî (ö. H. 1290), *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Êdebihe*, 3, Karak, 2016, XII, 101-164; Ali Ahmed eş-Şerif ve Ahmed Zühayr er-Rahahleh, el-Cüz'ü's-Sânî min mahtûta "*Risaletü Müennes Semaî*" li-Muhammed b. Eyyüb el-Karaâğâcî (ö. H. 1290), *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Êdebihe*, 4, Karak, 2016, XII, 12-30.

Halk Kütüphanesi nüshasında yer almayan isimler bulunmaktadır. Semaî müennes isimleri zikrederken nüshalar arasında ki en büyük farklardan biri de, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshada kelime anlamlarıyla ilgili daha çok açıklama bulunmaktadır. Sonuç olarak müellif yer isimlerinin müennesliği ile ilgili bir açıklama yaparak risaleyi bitirir.

Yöntem olarak yazar, önce semaî müennes hakkında genel bir bilgi vermiştir. İlk cümlesinde bu kelimeleri öğrenmenin zor olduğunu ve bu konu hakkında kaynağın "sema" olduğunu belirtmiştir. Ahmed Rumî sonrasında nadiren bazı kelimelerin ele alınmadığını ve bu çalışmayı hece harfleri sıralaması ile gerçekleştireceğini söylemiştir. Semaî müennes kelimeleri bir liste halinde sunmuş, gerekli gördüğü yerlerde detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bazen bu açıklamaları başka bir sözlükten yapmış bazen de kelime ile ilgili örnek kullanımları zikretmiştir. Ayrıca (بسر / تمر / ثعبان / حمام / خريق / شمس / صليف) kelimeleri için hem müzekker ve hem de müennes olabilecekleri bilgisini paylaşmıştır. Listeyi bitirdikten sonra السلامة kelimesi dışında burada zikrettiği kelimelerin çoğullarının da müennes olduğunu belirtmiş; yer isimlerinin hem müennes hem de müzekker olarak takdir edilebileceğine değinmiştir. Bunu açıklarken eğer yer ismi المَوْضِع kelimesine takdir edilirse müzekker, البُقْعَةُ kelimesine takdir edilirse müennes olduğunu açıklamıştır. Müellifin açıkladığı bu konu "bir kelimeyi başka bir kelimenin anlamını da içerecek biçimde kullanma" demek olan "tazmin"dir.¹⁷ Son olarak, hece harflerinin ve meanî harflerinin de müennes olduklarını bildirmiştir.

Kaynakları itibari ile risaleyi değerlendirirsek, bir ayet ve iki şiir ile istişhad edilmiştir. Ayet, Süleymaniye nüshasında yer almazken şiirler, Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshasında bulunmamaktadır. Garib ve nadir isimler için Cevherî'nin *Sıhah* sözlüğünden faydalanılmıştır. Ayrıca eserde bazı yazım ve dilbilgisi yanlışları tespit edilmiştir.

3.4. Tahkikte İzlenen Metot

İki nüshası bulunan risalenin Süleymaniye'de bulunan nüshası, daha eski bir istinsah tarihine sahip ve daha okunur olduğu için ana nüsha olarak seçilmiştir. Diğer nüsha م harfi ile isimlendirilmiştir. Aralarındaki farklar dipnotlarda verilmiştir. Ayet, şiirler ve diğer kullanılan kaynaklar yine dipnotta belirtilmiştir. Ayet, özel

17 İsmail Durmuş, "Tazmin," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 204-206.

parantez içine alınmıştır. Varak numaraları esas nüshaya göre verilmiştir. Yine satır sayıları esas nüsha göz önünde bulundurularak belirtilmiştir. Ek olarak, yazım ve dilbilgisi kuralları yönüyle var olan yanlışlar “tashih” ibaresi ile zikredilmiştir.

Sonuç

Ahmed Rumî Akhisarî Sarunhanî, *Mecalis* isimli hadis seçkisi ile meşhur olmuş, Halvetî şeyhliği mertebesine yükselmiş bir âlimdir. Eserlerinde insanları doğru yola iletme çabası görülmektedir. Arapça alanında da *Semaî Müennes* adlı risaleyi kaleme almıştır.

Risalenin iki müstensih nüshasını tespit ettik; tahkik çalışmamız boyunca eski tarihli nüshayı ana nüsha olarak kabul ettik. Aradaki farkları ve risalede geçen ayet ve şiirlerin kaynakları ile atıf yapılan eserleri dipnotlarda belirttik.

Eser semaî müennes isimlerin derlendiği bir risaledir. Aynı zamanda semaî müennes konusu ve yer isimlerinin müennes veya müzekker kullanışları hakkında bilgi içerir. Risalede semaî müennes isimler alfabetik bir şekilde sıralanmış, gerekli görülen kelimeler açıklanmış ve bazı kelimeler için sözlüklerden alıntılar yapılmıştır. Bazı kelimelerin de hem müzekker hem müennes olarak kullanılabilirlikleri bilgisi verilmiştir.

Kaynakça

- Ali Ahmed eş-Şerif ve Ahmed Zühayr er-Rahahleh. el-Cüz'ü'l-evvel min mahtûta “*Risaletü Müennes Semaî*” li-Muhammed b. Eyyüb el-Karağğâcî (ö. H. 1290), *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Êdebihe*. 3. Karak, 2016, XII, 101-164.
- Ali Ahmed eş-Şerif ve Ahmed Zühayr er-Rahahleh. el-Cüz'üs-Sânî min mahtûta “*Risaletü Müennes Semaî*” li-Muhammed b. Eyyüb el-Karağğâcî (ö. H. 1290), *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Êdebihe*. 4. Karak, 2016, XII, 12-30.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*. İzmir: Keleşyan Matbaası, H. 1324.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1333.
- Cihan, Sadık. “Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler.” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 2 (1977).
- el-Bağdâdî. *Hediyetü'l-Ârifin*. İstanbul: MEB, 1951.
- İbnü'l-Enbarî. *el-Bulğa fi'l-Fark beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*. Tahkik eden: Ramazan Abdu't-Tevvab. Kahire: Daru'l-Kutub, 1970.

İbrahim Hatiboğlu. "Mesâhibu's-Sünne". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXIX, 258-260. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

İsmail Durmuş, "Tazmin." *TDV İslam Ansiklopedisi*. XL, 204-206. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Müellifin*. Şam: İhya-i Turas, 1957.

Michot, Yahya. *Tütün İçmek Haram mıdır?*. Çev. Ayşen Andol ve Mehmet Yavuz. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Şenocak, Abdurrahim. *Arap Dilinde Erillik Dişillik (Müzekker Müennes)*. İzmir: Bilimadamı Yayınları, 2007.

Yazıcı, Tahsin. "Ahmed Rumi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. II, 131-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

2. Risalenin Tahkiki

سماعي مؤنثلر^{١٨}

- (ب ١-) ^{١٩} اعلم ^{٢٠} أنّ معرفة المؤنث السماعية ^{٢١} متعبة وطريق معرفتها ^{٢٢} (١) بسمع من العرب ^{٢٣} ونحن نذكره ^{٢٤} بحيث لا يبقى ^{٢٥} إلا نادراً و (٢) ترتيبها ^{٢٦} على ترتيب حروف الهجاء:
- أ-: أذن، إصبع، أروى ^{٢٧} (٣)، أتان ^{٢٨}، أمّ، آل ^{٢٩}، أزيب ^{٣٠}، إهّام، أجاء ^{٣١}، إبل، إست، أفعى (٤)، أضحي.
- ب-: بنصر، بئر، بقر، باع، بسر يجوز تذكيره و (٥) تأنيثه.
- ت-: تترك ^{٣٢} وهي السكين، تمر تذكر وتؤنث. (٦)
- ث-: ثمّام ^{٣٣}، ثعلب ^{٣٤}، ثعبان ^{٣٥} يذكر ويؤنث.
- ج-: جراد، جنّ، جحيم ^{٣٦} (٧)، جواء، جرد ^{٣٧}، جهنّم، جام.

- ١٨ م: -سماعي مؤنثلر.
- ١٩ م: +التأنيث على ضربين: حقيقي كتأنيث المرأة والناقة ونحوهما مما يزاونه ذكر من الحيوان غير حقيقي كتأنيث الظلمة والنعل ونحوهما مما يتعلق بالوضع والاصطلاح (الزمنشري، الفصل، مكتبة الهلال، بيروت، ١٩٩٣، ص. ٢٤٧). يعني التأنيث نوعان: حقيقي هي التي لها فرج وغير حقيقي وهي التي ليس لها فرج وهي ما لها علامة في اللفظ لما ذكر وإما ما ليس لها علامة في اللفظ بل علامة مقدرة فيها وهي المؤنث السماعية كالبغل وغيرها.
- ٢٠ م: -اعلم.
- ٢١ تصحيح: المؤنث السماعي.
- ٢٢ م: +يتبع نقل كلام العرب وتتبع كل كلام العرب متعسر على الأكثر.
- ٢٣ م: -بسمع العرب.
- ٢٤ م: +هاهنا المؤنث السماعية.
- ٢٥ م: +منها
- ٢٦ م: +ترتيب أدائها على حروف ترتيب الهجاء الهمزة.
- ٢٧ م: +وهي المعز الجبلي.
- ٢٨ م: +إمام.
- ٢٩ م: +وهي السّرّاب، أزيب وهي النشاط والريح، أرض، أنس.
- ٣٠ م: وفي فوق هذه الكلمة: «النكباء التي تجري بين الصّبا والجَنُوب صحاح»؛ أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي، الصحاح، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٨٧، ١-٦، ١، ص. ١٤٤.
- ٣١ م: +وهي لام جبل. وفي فوق هذه الكلمة: على فَعَل.
- ٣٢ م: تيراك.
- ٣٣ م: +وهي نبت يصنع منه الحصير.
- ٣٤ م: +وإمّا
- ٣٥ م: +ثمّر
- ٣٦ م: +جعار بكسر الجيم وهي الخيل الذي يشده الرجل وسطه إذا نزل إلى البئر، جزور. وتحت «جزور»: الجزور من الإبل يَقَع على الذكر والانشئ صحاح. (صحاح، ٢، ص. ٦١٢).
- ٣٧ م: -جواء، جزز.

- ح-: حلاق^{٣٨}، حضاجر^{٣٩}، حرب (٨)، حضار، حمص، حردز، حرور، حانوت، حال^{٤١}، حمام^{٤٢} (٩) يذكر ويؤنث.
- خ-^{٤٣}: خنصر، خيل، خمر وجميع أسماء الحمير^{٤٤} (١٠) وصفاتها، خريق يذكر ويؤنث^{٤٥}.
- د-: دبر، دار، دار^{٤٦}، درع (١١) اللتي^{٤٧} تلبس لدفع السلاح و أما درع^{٤٨} الذي هو قميص (١٢) النساء فمذكّر.
- ذ-: ذراع، ذكاء^{٤٩}، ذنوب^{٥٠}، ذود^{٥١} وهي من (١٣) ثلاثة إلى عشرين^{٥٢} من النوق، ذهب.
- ر-: ريح وجميع (١٤) أسمائها كالخبوب والشمال وغيرها، الرجل^{٥٣} اللتي^{٥٤} (١٥) هي عضو من الحيوان والرجل هي قطعة من الجراد، ركي^{٥٥} (١٦)، رحي، رُوح أي^{٥٦} النفس وأما الرُوح بمعنى الهجّة فمذكّر. (١٧)
- ز-: زيد^{٥٧}، زوج.

- ٣٨ م: +وهي الموت، حضار وهي نجم، حرب، حمص، حضاجر وهي الضيع، حرور وهي الرّيح الحارة بالليل، حذور وهي الطريق من العلو إلى السفلى.
- ٣٩ م: +حضاجر: الضيع، سميت بذلك لعظم بطنها؛ صحاح، ٢، ص. ٦٣٤.
- ٤٠ م: - حردز.
- ٤١ م: +و أما الحال.
- ٤٢ م: الحمام
- ٤٣ م: في يسار هذه الكلمة: فإن قلت ما لعله هذا أن المدح التي للرجل مؤنث قلت قال الله (تعالى): ﴿هِنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ هُنَّ﴾. البقرة ١٨٧.
- ٤٤ م: الحمر.
- ٤٥ م: +وأما الخرنق بكسر وهي ولد الأرنب يذكر ويؤنث؛ تصحيح: فيذكر.
- ٤٦ م: +دلّو.
- ٤٧ م: تصحيح: التي؛ م-اللتي.
- ٤٨ م: الدرع.
- ٤٩ م: +وهي اسم الشمس، ذهب.
- ٥٠ م: +بمعنى الدلو.
- ٥١ م: دُورٌ؛ م: =ذود.
- ٥٢ م: عشرة.
- ٥٣ م: +الرجل وهو العضو المعروف من الحيوان والرجل التي هي قطعة من الجراد.
- ٥٤ م: تصحيح: التي.
- ٥٥ م: وهي البئر، رحم؛ ت: في يسار هذه الكلمة: «اللتي»؛ تصحيح: التي.
- ٥٦ م: بمعنى.
- ٥٧ م: زئر. وتحت هذه الكلمة: الزئر العود التي يقده بما النار.

- س-: سه^{٥٨}، ساق، سعير^{٥٩}، سما، سُلمٌ^{٦٠}، سبيل (١٨) ، سقط، سلاح، سراويل، سباط^{٦١}، سلطان، سقر، سوق^{٦٢} (١٩) ، سرى، سكين، سموم.
- ش- شمال، شعوب^{٦٣}، شعير، شمس (٢٠) يذكر ويؤنث، شهر^{٦٤}.
- ص-: صاع^{٦٥}، صدر، صراط^{٦٦}، صبوع^{٦٧} (٢١)، (أ٢) (١) صعود^{٦٨}، صليف يذكر ويؤنث^{٦٩}.
- ض-: ضلع، ضرب^{٧٠} (٢) ضيع، ضمان^{٧١}، ضحى.
- ط-: طاغوت، طياغ، طبق، طوى^{٧٢}، (٣) طير، طست، طاوس، طريق.
- ظ-: ظهر^{٧٣}.
- ع-: عجر^{٧٤}، عين، (٤) عضد، عروض^{٧٥}، عقب، عقرب، عرب^{٧٦}، غير (٥)، عرس^{٧٧}، عو^{٧٨}، عجم، عصا، عثا، عنكبوت^{٧٩}، عقاب (٦)، عنوق، عاتق، عوا بفتح العين هي منزل من منازل (٧) القمر^{٨٠}.

- ٥٨ م: +وهي الاست. أظنَّ أنّ أصل هذه الكلمة هي سَتَّةٌ: صحاح، ٦، ٢٢٣٣.
- ٥٩ م: +سلطان
- ٦٠ م: +وهي الصلح.
- ٦١ م: +وهي الحمى.
- ٦٢ م: +السموم وهي الريح الحارة في النهار.
- ٦٣ م: +وهي الموت وشمس وأما شعير يذكر ويؤنث؛ تصحيح: فيذكر.
- ٦٤ م: - شهر.
- ٦٥ م: صاع.
- ٦٦ م: صنوب وهي مثل الحدود.
- ٦٧ م: - صبوع.
- ٦٨ م: +صق الصبوب.
- ٦٩ م: +وأما صليف وهي صفحة العنق يذكر ويؤنث؛ تصحيح: فيذكر.
- ٧٠ م: +بفتح الراء و هي العسل الابيض.
- ٧١ م: ضان.
- ٧٢ م: +طو وهي اسم البئر؛ تصحيح: طوى.
- ٧٣ م: +بضم الظاء.
- ٧٤ م: عضد، عجز.
- ٧٥ م: +وهي آخر المصراع (المصراع) الأول من البيت و اسم مكة والمدينة.
- ٧٦ م: عرب وعاتق
- ٧٧ م: +وهي الزوجة.
- ٧٨ م: +عَوَّاء بفتح العين وهي منزلة من منازل القمر.
- ٧٩ م: +عنتر. و فوق هذه الكلمة: العنتر: الذباب الازرق صحاح. (صحاح، ٢، ص. ٧٥٩)
- ٨٠ م: - عنوق، عوًا بفتح العين هي منزل من منازل القمر.

- غ-: غول، غنم.
 -ف-: فخذ، فحث^{٨١}، فرس^{٨٢} (٨)، فهتر، فائس.
 -ق-: قتب، قنأة^{٨٣}، قدر، قفا، قلب (٩)، قوام^{٨٥}، قدوم، قدم، قليب^{٨٦}، قهر^{٨٧}.
 -ك-: كفّ، كراع^{٨٨}، كبد (١٠)، كرش، كتف، كدو^{٨٩}، كأس، كحل.
 -ل-: لظي، ليل^{٩٠} قال الشاعر(١١):
 الليل إذا وصلت كالليل إذا قطعت - أشكو من الطول (١١) ما أشكو من القصر.
 وقال آخر:
 أحاد أم سداس (١٣) في أحاد - ليلنا المفوتة بالتنادي.^{٩١}
 لبوس، لسان. (١٤)
 -م-: مقأ^{٩٢}، ملح، مسك، موسى^{٩٣}، منوك^{٩٤}، منجق، منجنون^{٩٥}. (١٥)

- ٨١ م: +وهي الكرش.
 ٨٢ م: +فرسين وهي تحت صُفُفُ البعير، فهر وهي الحجر الصغير واسم قبيلة؛ تصحيح: الفرسن.
 ٨٣ م: +قصب وهي الأمعاء قفا، قدر قنا وهي الرمح قلت وهي الحفرة في الجبل؛ قوس.
 ٨٤ م: وتحت الكلمة «قلت»: القلة النقرة من الجبل.
 ٨٥ م: قدام.
 ٨٦ م: +وهي البئر.
 ٨٧ م: -قهر.
 ٨٨ م: +وهي الخيل ولما دون الركبة من الإنسان ولما دون الكعب من الدواب.
 ٨٩ م: +كؤود وهي الطريق إلى موضع مرتفع صعب.
 ٩٠ لا يوجد هذان البيتان في «م».
 ٩١ أنشد السعيد تاج الدين «الليل إن هجرت كالليل إن وصلت... أشكو من الطول ما أشكو من القصر»، والمتني (٣٥٤ هـ) «أحد أم سداس في أحاد... ليلنا المنوطة بالتنادي». الكتاب: بهاء الدين علي بن عيسى بن أبي الفتح الإربلي (المتوفى: ٦٩٢ هـ)، التذكرة الفخرية، تحقيق: حاتم صالح الضمان، دار البشائر، دمشق، ٢٠٠٤، ص. ١٤٦-١٤٧.
 ٩٢ م: معا وهي الكرش.
 ٩٣ م: +وهي ما يخلق به الرأس.
 ٩٤ م: +منون وهي الموت.
 ٩٥ م: +منجنو وهي الشيء الذي يقال بالفارسي (الفارسية) كردون.

- ن-: نار، ناب^{٩٦}، نيل، نوى^{٩٧}، نفس، نعل، نعل^{٩٨}، نخل، نخيل، (١٦) نعم، نسيم^{٩٩}، نمل^{١٠٠}.
و-: وحر، ورك، وعك^{١٠١}، وراء.
ه-: (١٧) هبوط^{١٠٢}.
ي-: يمين لجميع معانيها وكذا^{١٠٣} يسائر^{١٠٤}.

هذه (١٨) الأسماء^{١٠٥} مؤنثة سماعية وكذا^{١٠٦} الجموع^{١٠٧} مؤنثة إلا جمع السلامة (١٩) واسم^{١٠٨} البلدان يجوز تذكيرها وتأنيتها^{١٠٩}. يُقال «هذا (٢٠) بغداد» و «هذه بغداد» والتذكير على تقدير الموضوع والتأنيث (٢١) على تقدير البقعة. وجميع حروف الهجاء والحروف المعنوية نحو «في» (٢٢) و«على» و ما أشبه^{١١٠} ذلك مؤنثة سماعية^{١١١}. لمولانا أحمد الرومي (ر.ع).

مصادر التحقيق

- بهاء الدين علي بن عيسى بن أبي الفتح الإربلي، التذكرة الفخرية، تحقيق: حاتم صالح الضمان، دار البشائر، دمشق، ٢٠٠٤.
أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي، الصحاح، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٨٧.
أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله، المفصل، مكتبة الهلال، بيروت، ١٩٩٣.

- ٩٦ م: +وهي الجمل الكثير السن.
٩٧ م: +وهي البعد وجمع نواة؛ في م: نعل، نفس، نخل، نخيل.
٩٨ م: -نغل.
٩٩ م: +وهي الخلق والنفس.
١٠٠ م: -نعل، نغل، نمل.
١٠١ م: +وهي الحمى.
١٠٢ م: +مثل الحرور.
١٠٣ م: +يد ويسار بمعنى اليد.
١٠٤ م: + ويسار بمعنى اليد يعرب وهي اسم قبيلة.
١٠٥ م: الألفاظ.
١٠٦ م: -كذا.
١٠٧ م: +والجموع كلها مؤنث.
١٠٨ تصحيح: أسماء.
١٠٩ في م: تأنيتها وتذكيرها.
١١٠ م: واشباهها كلها.
١١١ م: +الرسالة تمت سنة ١٢٥٠.

صعود صليق بذكر يروث ض صلح ضرب
 ضبع ضهان ضحى ط طاغوت طواع طوق طوي
 طبر طست طاويرس طريق ظ ظلمن عجرين
 عضد عروض عقب عقرب عرب عبر
 عرس عوا عجر عصا عفا عكبروت عقاب
 عنق عائق عوايق العين وهي منزل من منازل
 القمر قول غنم فخذت فرس
 فهدر فانس ق قتب قناه قمر قفا قلب
 قوام قديم قدم قلب قهر ككت كرا كبد
 كرش كنف كوكاس كل لظ ليل فالانشاء
 الليل اذا وصلت كالليل اذا قطعت اشكرو من الطول
 ما اشكرو من القصر وقال اخرا خادام سداس على
 فافحا ليلنا المفوتته بالناذى لبوس لسان
 م مقاصح موى موى مويك ميميق مجنون
 ن نار ناب نيل نوى نفس نعل نفل نخل نيل
 نعم نسبح نعل وجر ورك وعك وراء
 هبوط عى عيون جميع معانيها كذا يساير هذا
 الاسماء مؤنثة سماعية ونا لاج مؤنثة لاجع السواء
 واسم اللسان بجوى تكبيرها وثانيتها يقال هذا
 بعداد وهذه بعداد والتكبير على تقدير الموضع والثناء
 على تقدير القيمة وجمع حروف النجاء والحروف العشرة تنحرف
 وعلى ما انبش ذلك مؤنثة سماعية لولا انما احاديثهم

تاريخ

التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون

مصحح نسخة من نسخة
مصحح نسخة من نسخة
مصحح نسخة من نسخة

سورة التوبة

بسم الله الرحمن الرحيم
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون

بسم الله الرحمن الرحيم
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون
التي هي على غير ما يشيع على ان يكون